

ה. פסקה ב במחצית השנייה (כח-לא) - השונמית משיבה את אלישע לביתה

1. תלונת השונמית

כששמעה השונמית את אלישע אומר לגיחזי: "נִפְשָׁה מְרָה לָהּ, וְהָ הָעֲלִים מִמֶּנִּי וְלֹא הִגִּיד לִי" (כז), הבינה כי עליה לידע את הנביא באשר לגורל בנה. מאידך, אין השונמית מוכנה להעלות על שפתייה את המילים 'מת הילד'!¹ כיצד תעשה?

כח ותאמר: הַשְּׂאֵלְתִי בֶן מֵאֵת אֲדֹנָי?
הלא אִמְרֵתִי לֹא תִשְׁלָה אֹתִי!

מדבריה אלו משתמע בבירור כי מת הילד, שכן אילו היה אך חולה, לא הייתה השונמית רומזת לשובה אל המצב שבו הייתה לפני שאלישע הבטיח לה בן. במקרה כזה, הייתה מבקשת בפשטות שאלישע יפעל להבראת בנה. בדבריה הנוכחיים טוענת השונמית כי מפני מה שאירע, ולא נאמר על ידה במפורש, עדיף היה מצבה הראשון - כשהייתה חשוכת בנים. דבר זה יכול להאמר רק כאשר מת הילד בקטנותו. עוד מוסיפה השונמית וטוענת, כי הדברים שאמרה לנביא בשמעה את דברו: "לְמוֹעֵד הַזֶּה כָּעֵת חַיָּה אֶתְ חֲבֻקַת בֶּן" - "אֵל אֲדֹנָי אִישׁ הָאֱלֹהִים, אֵל תְּכַזֵּב בְּשִׁפְחָתְךָ" - מתבררים עתה כנכונים. דברי הנביא נתבררו בדיעבד ככוזבים, כדברים שאינם אמיתיים, ואם כן הוא 'השלה' (- הטעה) אותה.² אמנם אז אמרה את מה שאמרה משום שלא האמינה כי תזכה ללדת בן,³ ובכך מתברר כי טעתה: הרי הרתה וילדה "לְמוֹעֵד... אֲשֶׁר דָּבַר אֱלֹהֵי אֱלִישָׁע". אולם עתה, כאשר מת הילד הרך, מה ערכה של התקיימות גזרת הנביא? היא נתקיימה רק באופן פורמלי, אולם מבחינה מהותית נתבררה למפרע כהטעיה של האישה האומללה, וטוב היה לה להישאר חשוכת בנים, מאשר לאבד את בנה הקט.

1. ר"מ אלשיך עמד על דבר זה ועל נימוקו. דבריו הובאו בעיון דז לעיל.
 2. כבר הערנו כי השורשים כז"ב ושל"י קרובים במשמעם, ראה עיון ג. קשר זה ניכר, מלבד בסיפורנו, גם בסיפור יהודה ותמר, בראשית ל"ח, ה: "וַתֵּלֶד בֶּן וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שְׁלָה, וְהָיָה בְּכִזִּיב בְּלִדְתָּהּ אֹתוֹ". על הקשר בין שמו של הבן לבין שם המקום - כזיב, ראה בעיונונו לפרשת וישב, סדרה שנייה, עמ' 164-165 הערה 5.
 3. אפשר שהסיבה לכך שהאשה החליפה את השורש כז"ב בשורש של"ה נעוצה במשחק המילים: "הַשְּׂאֵלְתִי" - "תִּשְׁלָה אֹתִי".
3. ראה מה שכתבנו על כך לעיל בעיון ג.

2. אלישע שולח את גיחזי להחיות את הנער

אלישע, כדרכו לאורך רוב סיפורו, אינו מדבר אל השונמית, אלא מגיב על דבריה בפנותו אל גיחזי:

כט וַיֹּאמֶר לְגִיחְזִי: חֲגֹר מִתְּנִיךָ וְקַח מִשְׁעֲנָתִי בְיָדְךָ וְלֵךְ
פִּי תִמְצָא אִישׁ לֹא תִבְרַכְנוּ, וְכִי יִבְרַכְךָ אִישׁ לֹא תִעָנְנוּ
וְשִׁמְתָּ מִשְׁעֲנָתִי עַל פְּנֵי הַנָּעַר.

פנייתו של אלישע אל גיחזי נובעת במקום זה מטעם נוסף: מהרגשת הדחיפות בעשיית מעשה שישב את הילד לחיים (והרי גיחזי הוא נער, והוא יכול להגיע במהירות לבית השונמית). זוהי אותה הרגשת דחיפות שחשנו בה גם במעשיה של השונמית, החל מפסוק כב ועד להופעתה אצל הנביא בפסוק כז. כנגד תיאור מעשה השונמית: "וַתִּתְּבֹשׂ הָאִתּוֹן" (כד), מצוה אלישע על גיחזי: "חֲגֹר מִתְּנִיךָ";⁴ כנגד הוראת השונמית לנערה: "נְהַג וְלֵךְ, אֵל תַּעְצֹר לִי לְרַכֵּב..."; מצוה אלישע על נערו: "... וְלֵךְ, פִּי תִמְצָא אִישׁ לֹא תִבְרַכְנוּ, וְכִי יִבְרַכְךָ אִישׁ לֹא תִעָנְנוּ" (דברי נימוסין כאלו יש בהם כדי לעכב את הליכתו המהירה של גיחזי אל יעדו). אפשר, שלהוראתו זו של אלישע ישנם טעמים נוספים, מלבד הבהילות שהוא רואה בהגעת גיחזי אל הנער המת: אפשר שהוא דורש מגיחזי להתרכז במשימה המוטלת עליו, ולא להסיח דעתו ממנה אף לא בדברי נימוסין.⁵ ועוד אפשר, שאלישע מעוניין להצניע את מטרת הליכתו של גיחזי, שכן לנס מעין זה ראוייה הצנעה. כניסתו של גיחזי בשיחה עם מכריו עלולה לחשוף בפניהם את מטרת הליכתו, ובכך לפגוע בצנעת הנס.⁶

המעשה עצמו, שעליו מצוה אלישע, ושבעקבותיו אמור הנער לשוב לחיים, הוא: "וְשִׁמְתָּ מִשְׁעֲנָתִי עַל פְּנֵי הַנָּעַר", ועל כן מצוה עליו אלישע עוד קודם לכן: "חֲגֹר מִתְּנִיךָ, וְקַח מִשְׁעֲנָתִי בְיָדְךָ". לא מצאנו עוד את אלישע מחולל נס באמצעות משענתו, ועל כן מסתבר כי טעם הוראה זו של אלישע הוא, שמשענתו מהווה ייצוג של הנביא עצמו במקום שאין הוא נוכח.⁷ כשם שהוא עתיד לשים את פיו על פיו של הנער ואת עיניו על עיני הנער (פסוק לד), כך הוא מצוה לעשות זאת קודם לכן באמצעות שימת המטה על פני הנער.

4. לאלישע ולגיחזי אין חמור לרכיבה, ועל כן באה ההוראה על חגירת המותניים, כהכנה להליכה רגלית מהירה.

5. שני הטעמים שניתנו כאן להוראת אלישע לגיחזי - הבהילות וההתרכזות במשימה - מופיעים בפירושו של רד"ק לפסוק כט.

6. טעם זה מופיע בפירושו של רש"י לפסוק כט, והשווה לפירושו לפסוק ד בפרקנו.

7. אף בפרשת יהודה ותמר (בראשית ל"ח, יח) מהווה מטהו של יהודה (ביחד עם חותמו ופתיליו) ייצוג של יהודה עצמו, ולא רק ערבון מקרי שאותו הוא מפקיד עד שישלם את השכר שעליו התחייב. הדבר בולט עוד יותר בדבריה של תמר שם (פסוק כה): "לְאִישׁ אֲשֶׁר אָלָה לֹא אֲנִי הָרָה. וַתֹּאמֶר: הֲכֵן נָא לְמִי הַחֲתָמָה וְהַפְתִּילִים וְהַמְטָה הָאֵלָה".

3. השונמית מחייבת את אלישע בשבועה שיבוא עמה

האם אלישע היה סבור שאין צורך כלל בבואו אל שונם, ועל כן יכול הוא להישאר בהר הכרמל, או שמא שלח את גיחזי לפניו כדי לא לאבד זמן, שכן גיחזי צעיר מרבו, ומיטיב ללכת במהירות ממנו?

מן הפסוק הבא - פסוק ל - נראה שהתשובה הראשונה היא הנכונה: אלישע היה סבור שהוא יישאר במקומו. כך על כל פנים הבינה השונמית, ועל כן היא משביעה אותו:

חִי ה' וְחִי נַפְשְׁךָ אִם אֶעֱזָבְךָ.

רק בעקבות דרישתה הנחרצת הזאת, המלנה בשבועה, הוא נענה לה:

וַיִּקַּם וַיֵּלֶךְ אַחֲרָיָה.

ובכן, מדוע עמדה השונמית על כך שאלישע יבוא עמה, ולא סמכה על הוראתו של איש האלוהים לנערו? מדוע חשבה שאין די בכך כדי להשיב את בנה אל החיים? המפרשים על אתר, ראשונים ואחרונים, לא עמדו על טעמה של השונמית בתביעתה מאלישע. אפשר משום שהדבר נראה בעיניהם פשוט: השונמית מעריכה כבר בשלב הזה כי גיחזי ייכשל במשימה שהטיל עליו אלישע, או על כל פנים חוששת שדבר זה אפשרי. לפיכך היא 'כופה' על אלישע להתלוות אליה בחזרה אל שונם. אולם מניין לשונמית חשש זה? וכי נביאה היא? וכי עדיפה היא בראייתה למרחוק מן הנביא עצמו? אפשר שבאמת כך הדבר: מן ההמשך מתברר שאכן השונמית חשה במה שלא חש הנביא עצמו, והיא באמת עדיפה עליו בקריאת המצב; אולם לא בנבואה היא עדיפה עליו אלא בראיית הלב שלה.

4. כישלון שליחותו של גיחזי והשאלה המתעוררת מחמת כן

שלושה יוצאים לדרך מהר הכרמל אל שונם: השונמית, אלישע ההולך אחריה וגיחזי אשר "עבר לפניהם". בהיות גיחזי נער, הוא מחיש את צעדיו לפנייהם כדי למלא את שליחות רבו ולא לאבד רגע מיותר. גיחזי עושה כאשר ציווה עליו רבו, ושם את המשענת על פני הנער, אך לפעולה זאת אין כל תוצאה: "וַאִין קוֹל וַאִין קֶשֶׁב".⁸ גיחזי אינו ממתין לבואו של אלישע כדי לדווח לרבו על כישלונו. אף שהוא יודע שרבו מצוי בדרך הנה, שהרי יצא עמו באותו זמן מהר הכרמל, הוא ממחר לשוב לקראת אלישע כדי

8. צירוף מילים דומה מופיע בסיפור אודות אליהו בהר הכרמל בתיאור כישלונם של נביאי הבעל (מל"א י"ח, כט): "וַיִּתְנַבְּאוּ עַד לְעֹלוֹת הַמִּנְחָה וַאִין קוֹל וַאִין עֲנָה וַאִין קֶשֶׁב". נראה שהמכנה המשותף בין שני המקומות הללו הוא בתיאור פעולה חסרת כל השפעה וללא כל תוצאות.

להקדים ולהגיד לו: "לא הקיץ הנָעֵר".⁹ אפשר שידיעה זו נחוצה לאלישע מוקדם ככל האפשר כדי שיתכונן לפעולה חלופית בבואו לבית השונומית. מעשהו זה של גיחזי מעיד על חריצותו הרבה ועל נאמנותו לרבו.

במקום זה בסיפורנו אנו עומדים בפני תמיהה גדולה, האחרונה בסדרת התמיהות שאנו מעלים תוך כדי קריאה שיטתית של הסיפור: מדוע נכשל ניסיונו הראשון של אלישע להחיות את הילד באמצעות המָטָה? האם כוחו הנבואי של אלישע לחולל נסים אינו גדול דיו כדי לפעול בדרך שהתכוון אליה בראשונה, והוא טעה בכוח שייחס לעצמו? דבר דומה לא מצאנו בסיפורי המופתים שלו ושל רבו! ואם תאמר שמישהו אשם, ואשמתו היא שגרמה כישלון זה? אם כן, מיהו האשם ומה אשמתו?

חז"ל במדרשיהם והמפרשים שהלכו בעקבותיהם ייחסו את סיבת הכישלון להתנהגותו של גיחזי. גיחזי לא עמד בהוראות רבו. רבו ציווה עליו: "כִּי תִמְצָא אִישׁ לֹא תִבְרָכְנוּ, וְכִי יִבְרָכְךָ אִישׁ לֹא תִעֲנֶנּוּ" (פסוק כט), והוא לא כן עשה, "אלא לכל השואלו הוא אומר: רבי שלחני להחיות את המת", "ואין זה כבוד הנס להתהלל בו מי שבא על ידו", כדברי רש"י ובדומה לו רלב"ג בפירושו הראשון.

יש המחמירים עם גיחזי יותר, ומפרשים ההפך מן הפירוש הקודם: כי הלה לא האמין כלל באפשרות תחיית הילד המת, ולגלג באוזני הבריות על שליחות רבו שהוטלה עליו. כך הוא בירושלמי סנהדרין (פ"י ה"ב, כט ע"ב) ובפרקי רבי אליעזר פרק לג, שם נאמר: "וגיחזי היה כשוחק בעיניו, וכל אדם שהיה פוגע היה אומר לו: 'התאמין שהמשענת הזה מחיה?' לפיכך לא עלתה בידו". גם רד"ק מביא מדרש זה כביאור לכישלון גיחזי.¹⁰

יש התולים את הכישלון בעצם אישיותו של גיחזי. גיחזי אינו ראוי כלל להעשות נס על ידו. כך בזוהר בשלח (חלק ב, מד ע"ב) השואל על דברי השונומית "חִי ה' וְחִי נִפְשָׁךְ אִם אֶעֱזָבְךָ" (פסוק ל): "אמאי, כיוון דגיחזי הוה אזיל? אלא היא ידעת אורחוי דההוא רשע גיחזי, דלא איהו כדאי דישתכח ניסא על ידו" [תרגום: מדוע (- נשבעה כן), הרי גיחזי הלך? אלא היא ידעה את דרכיו של אותו רשע גיחזי, שאינו כדאי שיימצא הנס על ידו]. בדומה לכך, פירש רלב"ג בפירושו השני (פסוק כט): "וידמה גם כן שלא היה גיחזי ראוי שיַעֲשֶׂה זה העניין על ידו. וזה יתבאר ממה שחטא בו בדבר נעמן".

9. לשון 'יקיצה' קשורה בדרך כלל באדם ישן ולא במת, ולפיכך מתקשה בה רד"ק. תשובתו הראשונה היא כי מצאנו לשון זו גם במתים (ישעיהו כ"ו, יט): "יִחְיוּ מִתֵּיךְ... הִקִּיצוּ וְרַגְנוּ שְׁכֵנֵי עִפְרָיִם". ועוד יש להוסיף את הפסוק בדניאל (י"ב, ב): "וְרַבִּים מִיְשָׁנֵי אֲדָמַת עִפְרָיִם יִקִּיצוּ". בפסוק אחרון זה מונח גם הטעם לשימוש הלשוני הזה: "שְׁכֵנֵי עִפְרָיִם הֵם כִּישְׁנִים - 'שְׁנֵי אֲדָמַת עִפְרָיִם', ולפיכך תחייתם היא כעין יקיצת הישן. וראה עוד בירמיהו נ"א פסוקים לט ו-נז. תשובתו השנייה של רד"ק לשאלה זו היא עקרונית, ואנו נביאנה ונדון בה להלן בעיון וסעיף 13 הערה 34.

10. ועוד דרשו בירושלמי שם: "שהיו בו שלושה דברים: עין צרה, ופרוץ בערווה ולא היה מודה בתחיית המתים". לא רק את הדבר האחרון למדו מפרקנו (כמובא למעלה), אלא אף את מה שלפניו למדו מפרקנו בדרך הדרש.

כל הפירושים הללו - אף כשאננם אומרים זאת במפורש - או שהם נובעים מעצם השאלה, מדוע נכשל ניסיון ההחייאה הראשון, או שהם מתבססים על הפרק הבא, שבו מתגלה חטאו החמור של גיחזי בפרשת נעמן.

אולם על פי פשוטי המקראות בפרקנו, אין בכתוב שום רמז התולה את הכישלון באישיותו של גיחזי או בהתנהגותו, ואין צריך לומר שאין מסופר כלל שעבר על הוראות רבו או לעג להן.¹¹ אילו כך היה הדבר, היה הכתוב צריך להשמיענו זאת, ולו ברמז. על ההתבססות על הפרק הבא יש לטעון, כי כאן בפרקנו עדיין כשר היה גיחזי, והרי לימדונו חז"ל כי "אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה השעה" (ראש השנה טז ע"ב). ואם כך בדין שמים, כאשר מעשיו העתידיים הרעים של האדם גלויים וידועים, כל שכן בארץ, כאשר הקורא בסיפור זה אינו אמור לדעת כלל מה מסופר בפרק הבא.¹²

11. ראיות לכך שאין להטיל דופי במעשי גיחזי בפרקנו הן:

א. עצם העובדה שגיחזי משמש כנערו של אלישע לכל אורך הסיפור וממשיך בתפקיד זה עד לסיום פרשת נעמן מעידה על צדקו (כפי שדייקו במסכת חולין ד ע"ב מן הפסוק במשלי כ"ט, יב: "משל מקשיב על דבר שקר, כל משרתיו רשעים" - "הא לדבר אמת - משרתיו צדיקים").

ב. גיחזי הוא זה שמיידיע את אלישע על חסרון הבן אצל האישה השונמית. אלמלא הוא לא היה המשך לסיפור.

ג. אף הסיפור הנסמך על סיפורנו בפרק ח (פסוקים א-ו) מאיר את מעשיו של גיחזי בסיפורנו באור חיובי. נאמר שם שגיחזי סיפר למלך את "הגדלות אשר עשה אלישע" בהחייאת בן האישה השונמית. המלך נפעם מעצם הסיפור ובוודאי גם מן הזימון המופלא של הופעת השונמית תוך כדי הסיפור. באמצעות סיפור זה גיחזי מביא לשונמית ולבנה סיוע של ממש מאת המלך. בכך גיחזי מגשים את הצעת אלישע לאישה השונמית: "היש לדבר לך אל המלך", וזאת כאשר כבר לא ישבה האישה בתוך עמה. וראה על כך להלן בנספח הראשון לסדרה זו סעיף 2, שם נאמר כי בסיפור ההוא ניתן לגיחזי מעין פיצוי על כישלון מאמציו בסיפורנו.

12. בין מדרשי חז"ל בענייננו, יוצא דופן בתפיסתו החיובית את גיחזי הוא מה שנאמר במכילתא לפרשת בשלח, מסכתא דעמלק, פרשה א (על הפסוק "ויאמר משה אל הושע בחר לנו אנשים" [שמות ז', ט], מהדורת הורוויץ-רבין, עמ' 178): "מניין שיהא כבוד רבו של אדם חביב עליו כמורא שמים... וכן אתה מוצא בגיחזי בשעה שאמר לו אלישע: 'הגר מתנין וקח משענתי בידך וְלֹךְ', התחיל מסתמך על מקלו והולך, אמרו לו: להיכן אתה הולך גחזי? אמר להם: להחיות מת. אמרו לו: וכי אתה יכול להחיות מת, והלא הקב"ה ממית ומחיה שנאמר: 'ה' ממית ומחיה? אמר להם: אף רבי ממית ומחיה" (מקבילות: תנחומא, בשלח כו וילקוט שמעוני בשלח, חלק א רמז רסד).

מאמר זה, למרות דמיונו הרב לנאמר בירושלמי סנהדרין שצוין למעלה מסיק מן האמור מסקנה הפוכה: בירושלמי הובא הדו-שיח בין גיחזי לעוברים והשבים כדי להוכיח שגיחזי לא היה מודה בתחיית המתים ועבר על הוראות רבו ואף הלעיג עליו. ואילו במכילתא מובא הדו-שיח כדי להראות שכבוד אלישע רבו היה על גיחזי כמורא שמים. עיקר ההבדל ביניהם

בעיון הבא ננסה לפתור את הקושיות שהעלינו בעיונים הקודמים במהלך קריאתנו את הסיפור עד עתה, ונשלב את הפתרון הזה עם עיון בפסקה האחרונה של הסיפור (פסוקים לב-לז).

נעוץ בסוף המאמר במכילתא: "אף רבי ממית ומחיה", משפט שנאמר על ידי גיחזי לכבודו של אלישע (בירושלמי אין סיום כזה).

יש להעיר, שכך אכן נתפרשה המכילתא בפירוש 'בירורי המידות': "וכן מצינו בגיחזי, שהשווה כבוד רבו לכבוד שמים, שאמר 'כך רבי ממית ומחיה'". אולם ב'זית רענן' (פירושו של בעל המגן אברהם לילקוט שמעוני, שניתן למצוא קיצור ממנו בילקוט שמעוני הנדפס) לרמז רסד, פירש את דברי המכילתא כך שיעלו בקנה אחד עם המקבילה בירושלמי ובפרקי רבי אליעזר: "שגיחזי היה משחק ברבו ואומר: וכי במטה זה יחיה מתים, ולכך נענש". ועיין בפירוש 'מאיר עין' למכילתא, אותיות לד-לה, שהגיה את דברי המכילתא על פי פירוש ה'זית רענן'.